

ИСТОРИОГРАФИЈА Historiography

УДК 323(497.1) „190“(093.3)
323.1(497.115) „190“(093.3)
327(497.1:73) „190“(093.3)
32:929 Милошевић С.(093.3)

Dr Mile BJELAJAC
Institut za noviju istoriju Srbije

NOVA SVEDOČENJA O RAZBIJANJU JUGOSLAVIJE I SUKOBIMA 90-ih

Istoričari koji se bave najnovijom istorijom umnogome su uskraćeni za izvore prvog reda neophodne za rekonstrukciju motiva i interesa glavnih aktera. Medijska retorika na koju se mnogi oslanjaju, javna saopštenja, tekstovi i sl. tek su (možda) samo paravan, sračunat na zadobijanje javne podrške. Dugo će biti tako kada je u pitanju urušavanje i razbijanje Jugoslavije i stvaranje novih zemalja na njenim prostorima, proces koji još traje i koji je neizvestan. Nedostatak izvora omogućava preživljavanje pojedinih klišea koji sada postaju sastavni deo akademske literature. Osvedočili smo se da se u tu svrhu odustaje od propitivanja dvostrukih standarda koji su karakterisali politiku i politički govor, takođe, odustaje se od dosledne primene metodologije društvenih nauka i same istorije. Primetno je da pojedini akademski pisci, svesno ili nesvesno, prećutkuju postojanje onih svedočanstava ili stručnih radova koji bi doveli u pitanje njihovu hipotezu ili konstrukciju istorijske slike ili bi je bar uravnotežili.¹

Dakle, nalazimo se još uvek na terenu „prikupljanja“, ukrštanja različitih svedočenja o istom, indikujemo razlike ili podudarnosti. Tu je i manja količina prvorazrednih dokumenata koje pisci ili akteri objavljuju u prilogima. Pomažemo se za sada dostupnim izvorima koji su obelodanjeni u postupku pred Međunarodnim sudom za ratne zločine počinjene na tlu Jugoslavije (ICTY). Istoričari u Sloveniji i Hrvatskoj imali su priliku da koriste zaplenjene arhive

¹ Sabrina Ramet, *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*, Cambridge University Press, 2005; Ista, *Tri Jugoslavije, Izgradnja države i izazov legitimacije 1918–2005*, Golden marketing, Zagreb, 2009.

JNA i Republike Srpske Krajine.² U krajnjem, koristimo i ovu priliku da stručnoj javnosti skrenemo pažnju na neka novija izdanja.³

Kako knjiga knjigu sustiže, opredelili smo se za prikaz jednog užeg izbora dnevnčkih i memoarskih beleški objavljenih u skorije vreme. To su u prvom redu memoari ministra spoljnih poslova Srbije Vladislava Jovanovića koji su doživeli u kratkom vremenu dva izdanja (2008, 2009), višestruka izdanja dnevničko-memoarskih beleški pisca i predsednika SR Jugoslavije Dobrice Ćosića, dnevnicu profesora i člana rukovodstva bosanskih Srba dr Nikole Koljevića, dnevnicu akademika Dejana Medakovića, dnevničke beleške Dragoslava-Draže Markovića. Tu su i memoarski zapisi akademika i političara Dušana Bilandžića. Uz njih treba pomenuti svedočenja nekadašnjeg funkcionera i ministra unutrašnjih poslova Hrvatske 1990–1991. Josipa Boljkovca. Zanimljiva su dnevnička beleženja i analize novinara i publiciste Slave Đukića, koji je stekao reputaciju svojim priložima za biografiju Slobodana Miloševića, komuniste liberala sa kraja 60-ih i početka 70-ih i dr. Od stranih učesnika ili saučesnika jugoslovenske drame zabeležili smo prevode knjiga haške tužiteljice Karle del Ponte, portparola Međunarodnog suda Florans Artman i specijalnog izvestioca Komisije za ljudska prava OUN-a za SR Jugoslaviju Jiržija Dinsbira. Tu su i memoarske beleške norveškog ministra i diplomate Torvalda Stoltenberga, učesnika u pregovaračkim timovima za Bosnu. Smatrali smo da prethodno navedenim treba svakako dodati studiju koja ima i karakter svedočenja učesnika Konferencije o Jugoslaviji, nemačkog diplomate i ambasadora Gerta Arensa.⁴

² Nikica Barić, *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990–1995*, Zagreb, 2005; Ozren Žunec, *Goli život. Socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*, knj. I–II, Zagreb, 2008; Davor Marjan, *Slom Titove armije. JNA i raspad Jugoslavije 1987.–1992*, Zagreb, 2008.

³ Ovo je nastavak naših ranijih prikaza i osvrtu: „Najnovija istorija Srbije u svetlu svedočenja istaknutih savremenika“, *Tokovi istorije 1–2/2006*; „Iskušenja istoriografije o Jugoslaviji – između stare i nove ortodoksije“, *Pisati istoriju Jugoslavije. Viđenje srpskog faktora*, INIS, Beograd, 2007; Tim Džuda, *SRBI. Istorija, mit i razaranje Jugoslavije*, Dan Graf, Beograd 2003, *Tokovi istorije 1–2/2004*, str. 204–213; Marko Orlandić, *U predvečerje sloma (Sjećanja jugoslovenskog ambasadora u Moskvi 1979–1982)*, Pobjeda, Podgorica 2002, *Tokovi istorije 3–4/2004*; Momir Bulatović, *Pravila čutanja. Istiniti politički triler sa poznatim završetkom*, Treće izdanje, „Narodna knjiga“ – „Alfa“, Beograd, 2005, *Tokovi istorije, 3–4/2005*.

⁴ Vladislav Jovanović, *Rat koji se mogao izbeći*, Nolit–Alterra, Beograd, 2008. (2009); Dobrica Ćosić, *Piščevi zapisi, 1993–1999*, Službeni glasnik, 2008; Dobrica Ćosić, *Lična istorija jednog doba, Piščevi zapisi u sedam knjiga*, knj. 1–7, Službeni glasnik, Beograd, 2009; ranije izdanje *Piščevih zapisa* objavio je „Filip Višnjić“ (Beograd, 2001); Dušan Bilandžić, *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945–2005*, Zagreb, 2006; Josip Boljkovac, „Istina mora izaći van ...“ *Sjećanja i zapisi prvog ministra unutarnjih poslova neovisne Hrvatske*, Golden marketing, Zagreb, 2009; Slavoljub Đukić, *Političko groblje*, Službeni glasnik, Beograd, 2009; *Sećanje i komentari. Dnevničke beleške Dragoslava-Draže Markovića* (priredio Miroslav Marković), Službeni glasnik, Beograd, 2010; Nikola Koljević, *Stvaranje Republike Srpske, Dnevnik 1993–1995*, knj. 1–2, Službeni glasnik, 2008; Dejan Medaković, *Dani, sećanja*, tom V (1987–1994), Prometej, Novi Sad, 2008; Carla Del Ponte i Chuck Sudetic, *Gospođa tužiteljica Suočavanje s najtežim ratnim zločinima i kulturom nekažnjivosti*, buybook, Sarajevo, 2008; Florenze Hartmann, *Mir i kazna*, buybook, Sarajevo, 2007; Jirži Dinstbir, *Moj izveštaj (1998–2001)*, Zavod

Važno je napomenuti da su pojedini pisci dnevnika i memoara bili u bliskim kontaktima i da su o istim problemima razmenjivali mišljenja, da su prisustvovali istim javnim ili zatvorenim sastancima. Tu je i bezbroj ocena o ondašnjim najistaknutijim političkim akterima, postupcima dela međunarodne zajednice, formiranju platformi za rešavanje pojedinih pitanja i na kraju, pominjanje mnogih namera i ubeđenja koje su protagonisti memoara nosili u to vreme.

Svako svedočenje sa ovog podneblja prosto nadahnjuje da se ukrsti sa svedočenjima aktera iz sveta, od ambasadora Cimermana, lorda Ovena, Olbrajtove, Klintona, Klarka, Genšera, generala Nambijara, Mekenzija, Rouza i drugih. Tu je i obimna literatura koja je nastala na pokušajima da se objasni ili opravda ono što je činjeno na Balkanu 90-ih ili da se napiše studija o Slobodanu Miloševiću.⁵

Dakle, kroz trinaest memoarsko-dnevničkih beleški u 17 tomova, na koje želimo da skrenemo pažnju analitičara savremene jugoslovenske drame na kraju 20. i početkom 21.veka, mi prevashodno sagledavamo karakter samih aktera, njihov duhovni, obrazovni, politički i fizički kapacitet. Saznajemo mogućnosti njihove informisanosti, njihovo procenjivanje lokalnog i međunarodnog konteksta, percepciju ljudi iz domaćeg i tog međunarodnog okruženja. Stepenn iskrenosti je različit, a opsednutost pojedinim problemima stvar političke kulture, opredeljenja i obrazovanosti. Uočavamo da u onim svedočenjima koja su nastala *post festum* ima pokušaja korišćenja „naknadne pameti“. Primetna je i politička korektnost sa trenutno važećim klišeom u zapadnoj zajednici država, ali i novim političkim mitovima koji se propovedaju u lokalnoj sredini. Tako i u sećanjima i komentarima Dragoslava Markovića sve počinje sa osmom sednicom CK SKS 1987. godine. Razvlašten i rezigniran nije imao smelosti da se kritički osvrne na svoj doprinos iz prethodnih decenija. Iz druge sredine, u novim okolnostima, Bilanžić i Boljkovac se trude da svoja sećanja prilagode hrvatskoj stvarnosti i realizovanom projektu protiv koga su se borili tokom Drugog svetskog rata.

za udžbenike, Beograd, 2007; Torvald Stoltenberg, *O ljudima*, Beograd, 2009; Geert-Hinrich Ahrens, *Diplomacy on the Edge, Containment of Ethnic Conflict and the Minorities Working Group of the Conference on Yugoslavia*, Woodrow Wilson Center Press, Washington D. C., 2007 (*Dimlomatija na rubu*).

⁵ David Owen, *Balkan Odyssey*, New York, 1995; Satish Nambiar, „Reflections on the Yugoslav Wars: A Peacekeeper’s Perspective“, u: Raju Thomas (ed.), *Yugoslavia Unraveled. Sovereignty, Self-Determination, Intervention*, Lexington Books, New York, Oxford, 2003, str. 343–362; MacKenzie Lewis, *Peacekeeper: The Road to Sarajevo*, Vancouver, 1993; Sir Michael Rose, *Fighting for Peace: Bosnia 1994*, The Harvill Press, London, 1998; Zimmerman Warren, *Origines of a Catastrophe, Yugoslavia and its Destroyers*, Random House, NY, 1996; Marti Ahtisari, *Misija u Beogradu, (Mission to Belgrade*, Helsinki) Filip Višnjić, Beograd, 2000; Bill Clinton, *My Life*, Hutchinson, London, 2004; Albright Madeleine, *Madame Secretary*, New York, 2003; Wesley K. Clark, *Waging Modern War: Bosnia, Kosovo and the Future of Combat*, Public Affairs, 2001; Richard Holbrooke, *To End the War*, Random House, 1998; Susan Woodward, *Balkan Tragedy, Chaos and Dissolution after Cold War*, Brookings Institution, Washington, 1995; Lenard J. Cohen, *Serpent in the Bosom. The Rise and Fall of Slobodan Milošević*, Westview Press, Boulder, 2000 (rev. 2002).

U odabiru dnevnčkih beleški za objavljivanje, kod akademika Medakovića nema beleški i komentara iz dana tokom i posle osme sednice. Kod Dobrice Ćosića ona je tek jedan od sukoba među partijskim prijateljima prema kojima on ima podjednaku kritičku distancu. Gert Arens nas na stranicama svoje knjige upoznaje sa činjenicama o kojima, prema svedočenju našeg prvog diplomate u vreme trajanja Konferencije o Jugoslaviji 1991, srpska strana nije imala pojma. Pomenimo samo delatnost protagonista projekta nezavisne Vojvodine, koji su i danas aktivni na političkoj sceni.⁶

U longitudinalnim beleškama, a neke su stvarane pet decenija i više, vide se drame i mene istorije Jugoslavije, trajanje nekih procesa koji su samo kulminirali 80-ih i 90-ih, a neki, kao što je kosovski problem, prešli i u 21. vek. Mnogo je dragocenih fakata za pisanje biografija Tita, Kardelja, Bakarića, Miloševića, ali jednako i kulturnih i javnih radnika, političara nižeg ranga, ministara, sekretara, generala JNA i Vojske Jugoslavije.

Iz obilja materijala i radi izvesne preglednosti ponuđenog, odabrali smo za ilustraciju nekoliko tema koje se prelamaju u vizurama autora.

O međunarodnim akterima jugoslovenske krize

U beleškama D. Ćosića, N. Koljevića, V. Jovanovića, J. Dinzbira, T. Stoltenberga, Karle del Ponte pojavljuje se galerija političara najvišeg ranga. Tu su predsednici država, ministri spoljnih poslova, savetnici i medijatori krize, člano- novi kontakt grupe i drugi. Od SAD-a, EZ-a, Rusije, Grčke, susednih zemalja i dr. Tu su i istaknuta imena iz sveta novinarstva odgovorna za sliku u globalnim medijima. Prostor ne dozvoljava da se sve pomene, do nekoliko upečatljivih primera. U ukupnoj sumi to daje subjektivnu dimenziju jugoslovenske drame. U tom smislu ove radove ubuduće valja obavezno konsultovati.

Već na prvom koraku u memoarskoj knjizi karijernog diplomate i prvog ministra spoljnih poslova SR Srbije Vladislava Jovanovića srećemo tvrdnju da je francuski predsednik Fransoa Miteran bio neiskren i da je zloupotrebio srpsko poverenje u dobre namere Francuske isticanjem da je sudija Badinter njegov lični prijatelj. „Pokazalo se da je odluka o razbijanju i poništavanju SFRJ kao međunarodno-pravnog subjekata bila unapred donesena“ (str. 37). Tu ima prostora da se uporede svedočenja Ibera Vedrina o Miteranovoj politici 1991. i 1992. godine⁷ sa ovim Jovanovićevim.⁸

⁶ Videti šire: M. Bjelajac, „Proizvođenje novih nacija, novih manjina i teritorijalna pitanja (Koncept konkurentne države na tlu Srbije)“, *The Shared History. Nations, States and Diasporas of the Former Yugoslavia, Nacije, države i dijaspora na prostoru bivše Jugoslavije*, Institute for Historical Justice and Reconciliation Salzburg, Fakultet za evropske pravno-političke studije, Sremska Kamenica, 2010, str. 121–142.

⁷ Hubert Vedrain, *Le mond du François Mitterand*, Paris, 1995.

⁸ Jovanović, str. 35–39.

Jovanović upozorava na lorda Karingtona i njegovi manevre na Konferenciji. Na primer zloupotreba nerazgovetnog engleskog jezika u razgovorima sa Miloševićem, falsifikovanje krucijalnih srpskih pitanja upućenih na mišljenje Konferenciji (Arbitraži) koja bi izvela na čistac poziciju ove konferencije, npr. da li su administrativne granice, granice u smislu međunarodnog prava ili ko je titular prava na samoopredeljenje sa stanovišta međunarodnog prava – nacija ili federalna država?⁹ Čemu je služilo dokidanje pravnog postojanja SFRJ i traženje učlanjenja Srbije u OUN? Jovanović ocenjuje da je to trebalo da posluži legalizaciji kriminalnog čina koji je počinila Badinterova komisija i njeni savetnici.¹⁰

Na mnogo mesta u svojoj knjizi Jovanović slika strane diplomate, posrednike, ambasadore, daje njihove psihološke i stručne profile. Nedodirljivi, nabeđeni. Nisu želeli ništa da prihvate što je remetilo njihov unapred isplanirani cilj. Takav jedan primer je susret predsednika Ćosića i američkog izaslanika, ambasadora Bartolomijua 14. aprila 1993. „Bio je to klasičan primer razgovora između gluvih i završio se diplomatskim incidentima (...) Bartolomiju je taksativno optužio Srbiju da je svojom politikom i ponašanjem u jugoslovenskoj krizi dovela do suprotstavljenih odnosa sa SAD i svetom, da ona treba da pritisne bosanske Srbe, da SAD znaju šta Srbija šalje bosanskim Srbima i šta može da učini da se oni promene (...) Uvidevši da je sagovornik došao da optužuje i zahteva, a ne da razgovara predsednik Ćosić se odlučio na mali javni čas iz istorije, konstatujući da su američke premise pogrešne.“ Bartolomiju se ražestio i učinio dva, u diplomatskom svetu neoprostiva gafa, piše Jovanović, ustao od predsedničkog stola za razgovore i u uglu velike prostorije obavio kraći razgovor preko mobilnog telefona, a kasnije svojevoljno ustao od stola ne hajući za normu da domaćin u takvim prilikama daje znak za završetak razgovora.¹¹

Ćosić je, kao u gornjem primeru popustljiv, ne želi da zateže i otežava stvar pa ne postupa po protokolu. Međutim, svoja raspoloženja i ljudsku povređenost poverava svojim beleškama.¹²

Evo, kako je na primer video strane učesnike Londonske konferencije u avgustu 1992: „Ministri Evropske zajednice, SAD i Rusije i bivše Jugoslavije

⁹ Jovanović, str. 64; Ovdje je zanimljivo uporediti svedočenja ambasadora Gerta Arensa (Geert-Hinrich Ahrens, *Diplomacy on the Edge, Containment of Ethnic Conflict and the Minorities Working Group of the Conference on Yugoslavia*, Woodrow Wilson Center Press, Washington D. C., 2007). Takođe, videti ekspertsku studiju: Peter Radan, *The Break-up of Yugoslavia and International Law*, London – New York, 2002.

¹⁰ Jovanović, str. 73.

¹¹ *Isto*, str. 143–146.

¹² „A onda tačno u podne, došao je Rajmond Bartolomiju, Klintonov izaslanik (...) Osion, pruski krut, tup u mišljenjima, silnik koji ne razgovara, ne sluša, grimasama i sedenjem pokazuje neslaganje – goreg političkog sabesednika, domaćeg i stranog nisam imao. Gori je i od Tuđmana. Siguran sam da nemački poslanik fon Heren marta 1941 nije tako razgovarao sa Dragišom Cvetkovićem.“ (Ćosić, *Zapisi, 1992–1993*, str. 337).

slušali su naše govore da ne čuju. Oni su nas tretirali kao krivce (...) koji su tu da saslušaju presudu. Vratili smo se iz Londona potišteni, povređeni, posvađani. Poraženi. (...) Bio je to skup svetskih silnika i mediokriteta, moćnih birokrata totalitarne demokratije 'novog svetskog poretka' i njegovih evropskih satelita. Ti ministri su ljudi besni na istinu, pravo i pravdu, a Srbe mrze zato što im se suprotstavljaju. Nijedna istinita i delevovida misao nije se čula iz Evrope, Amerike i Rusije u ta dva dana trajanja Konferencije o Jugoslaviji. Bio je to prizor trijumfalističkog zapadnog pragmatizma: po svaku cenu izdejsstvovati pobeđu neistine, neprava i sile. I uspeali su. Komunistički ministri su bar imali retoriku koja je pretendovala na neku načelnost i univerzalnost; ove 'demokrate' govore jezikom nacista – lažu, prete, zapovedaju, presuđuju (...) Savezna Republika Jugoslavija se ne priznaje."¹³

Beležeci mnoge susrete koji su potom sledili, ostavio je pozitivne beleške o posrednicima lordu Robertu Ovenu, Sajrusu Vensu, Torvaldu Stoltenbergu, italijanskom predsedniku Luiđiju Skalfaru i ministru Kolombu.

Lično iskustvo koje su imali mnogi istaknuti savremenici, na stranicama dnevnika beleži i akademik Dejan Medaković. Izdvojimo samo detalj zabeležen pod datumom 13. juli 1994. godine: „Primio sam predstavnika američke sedme sile (Roger Cohen, *New York Times* – M. B.). Nastupio je samouvereno, uzdržljivo ljubazno (...) Nisu mu jasni uzroci ove silne mržnje na našim prostorima. Pokušao sam da mu objasnim njeno poreklo, ali nije pokazivao suviše interesa za istorijske zagonetke. Slušao je moje izlaganje sa izrazom dosade na licu (...) Stigli smo i do 'Memoranduma'. (...) Sastanak je trajao preko dva sata, ali sumnjiam da sam ga u bilo šta ubedio. Jedva je krio svoj nadmoćni, poluironični smešak čoveka koji skuplja argumente za unapred smišljene stavove. Ovakvi ljudi stvaraju u svetu sliku o našem narodu, sude o njegovoj sudbini, stavljaju ga na muke (...) Prema toj shemi, utvrđenoj ko zna kojim putem, šta znači moja reč i moji argumenti?“¹⁴

U nedavno prevedenim memoarima Torvalda Stoltenberga nalaze se dodatna svedočenja ne samo o zakasnelom ili pogrešnom delovanju velikih sila u začecima krize već i o njihovom neprincipijelnom držanju tokom kasnije faze. On upozorava da je neusklađenost Evropske zajednice bila poražavajuća, kao i neprincipijelni pritisci SAD-a.¹⁵

¹³ D. Čosić, *Piščevi zapisi (1992–1993)*, str. 135–137. Zanimljivo je da su pod ultimatumima i nagovorima Čurkina da se prihvati cela deklaracija popustili Panić, Milošević i Bulatović, a da su Čosić, Jovanović i Oskar Kovač, shvativši dalekosežnost prihvatanja osude Srbije i Crne Gore za agresiju na BiH, bili protiv. Od Butrosa Galija, delegacija je kao uslov za povratak na sednicu tražila da se taj deo izbac iz rezolucije. „Milošević nije uvideo koliko su teške posledice te osude“. Zapad i OUN su popustili.

¹⁴ Medaković, str. 516–517.

¹⁵ T. Stoltenberg, *O Ljudima*, Beograd, 2009, (orig. Thorvald Stoltenberg, *Det Handler om mennesker*, 2001), str. 330–331.

Norveški diplomata i posrednik OUN-a upozorava na fatalnu pristrasnost zapadnih zemlja koja je „stvorila niz poteškoća. Tek se danas slika počinje ispravljati, pre svega delovanjem haškog Suda za ratne zločince, koji optužuje i Hrvate i Muslimane, a ne samo Srbe. Tokom rata je na Zapadu preovlađivao stav da se Muslimani imaju bezrezervno podržati, da će se zatvoriti oči pred onim što Hrvate rade, a da će se Srbi osuditi. Stoga su nas posrednike okarakterisali kao naklonjene Srbima – merila kojima su nas vrednovali su bila iskrivljena“.¹⁶

Stoltenberg skreće pažnju na činjenicu da Srbi nisu shvatili moć medijskog rata i lobiranja koje su njihovi protivnici koristili uz pomoć specijalizovanih agencija. On upoređuje već zaboravljeni slučaj Bijafre, kada je slična jednostranost postojala u zapadnim medijima. „Opet se pokazalo kako je poražavajuće lako manipulirati međunarodnim novinskim agencijama i političarima (...) Tokom svih ovih godina sve mi više pada u oči koliko veliku pretnju predstavlja jednostranost medija“.¹⁷

Nedoslednost je postojala i u držanju OUN-a koji nije insistirao na sprovođenju vlastitih rezolucija. Kao najdrastičniji primer navodi rezoluciju o „sigurnosnim zonama“. Bez potrebne vojne snage koja je tražena, OUN je imao premali broj vojnika da osigura pravu bezbednost. Umesto toga „Savet bezbednosti je dozvolio Muslimanima da u tim zonama prave vojne baze. Oni su iz tih zona pucali, a na vatru im se odgovaralo.“¹⁸

Kritike držanja protagonista „rešavanja“ kosovske krize nisu ništa manje. U njegovom fokusu je nastup u Rambujeu i odluka o „humanitarnoj intervenciji“. Čitaocima upoznaje kako je Norveška, iako članica NATO, bila kao i druge manje članice zaobiđena u donošenju odluke. Umesto njegovih legalnih organa, o svemu su odlučivali nezvanični organi izvan NATO. Ovo je proizašlo iz izveštaja bezbednosne komisije norveške vlade dve godine posle akcije. Norveška je tako bila isključena iz prethodnog političkog procesa donošenja odluke.¹⁹

¹⁶ *Isto*, str. 332.

¹⁷ *Isto*, str. 333. O ovome samokritički piše i Jovanović, str. 122–123, O bespomoćnosti pred lavinom lažnih ili tendencioznih vesti svedoči na mnogo mesta D. Čosić u *Piščevim zapisima*. Skrećemo pažnju i na tri analitička dela u potpunosti posvećenja problemu: Peter Brok, *Media Cleansing: Dirty Reporting, Journalism and Tragedy of Yugoslavia*, GMBBooks, Los Angeles, 2005 (predgovor je napisao David Binder); Babak Bahador, *The CNN Effect in Action. How the Media Pushed the West toward War in Kosovo*, Palgrave–Macmillan London, 2007 (autorov doktorat branjen na London School of Economics); Danielle S. Sremac, „*War of Words*“, *Washington Tackles the Yugoslav Conflict*, Westport, Connecticut – London, 1999.

¹⁸ Stoltenberg, str. 331. N. Koljević prilaže u svojoj knjizi ceo Sporazum o demilitarizaciji Srebrenice potpisan 17. aprila 1993. Skrećemo pažnju na tačku 4: „Demilitarizacija Srebrenice će se završiti u roku od 72 sata od dolaska čete UNPROFOR-a u Srebrenicu. Sve oružje, municija, mine, eksplozivne i borbene zalihe (osim lekova) unutar Srebrenice će biti prikupljeno i predato UNPROFOR-u. Nakon procesa demilitarizacije u gradu neće ostati nijedna naoružana osoba ni jedinica osim snaga UNPROFOR. Odgovornost za proces demilitarizacije snosi UNPROFOR“ (Koljević, str. 185–186).

¹⁹ *Isto*, str. 341.

Jirži Dinsbir u svojoj knjizi slika predstavnike „međunarodne zajednice“ na Kosovu. Šefove UNMIK-a Bernara Kušnera, Hakerupa, generale, komandan-te sektorske policije. Ponašanje svih tih predstavnika bilo je nedosljedno. Oni su znali pravo stanje na terenu, videli su šta Albanci rade, kako su i sami međuso-bno podijeljeni i zavađeni, ali želeli su da pred svetom (i medijima) prikažu stanje idealnijim nego što jeste. Na jednoj strani nedefinisan budući status, a na drugoj strah da se žrtvuju vlastiti vojnici u sukobu sa Albancima, što je posebno važno za Amerikance.²⁰

Srpsko-hrvatski sporovi

Memoarske beleške, oslonjene povremeno na dnevničke zapise ili saču-vana dokumenta, prilično verno odslikavaju pojedine pravce hrvatske politike prema Jugoslaviji i srpskom pitanju u Hrvatskoj. Bilandžić je bio dobar po-znavalac delovanja Vladimira Bakarića, ali i svih istaknutih lidera Maspoka. Sa mnogima je ostao u trajnim prijateljskim vezama. Razgovara i sa onim „drugima“. Sa Špiljkom, sa Milošem Žankom posle 10. sednice CK SKH. Beleži njihova kazivanja. Iz tih beležaka vidi se uslovljena percepcija srpskog faktora koja je potom služila kao osnov vlastite politike. Zanimljiva je percepcija jugoslovenstva samih Hrvata i njihovo žigosanje kao „unitarista“ pa i politički progoni. No Bilandžićeva vertikala doseže 2005 godinu, dakle obuhvata i rat i poratnu samostalnu državu Hrvatsku. U toj vertikali Bilandžić je bio stručni mentor istoričaru i kasnijem teroristi Bruni Bušiću te svojevremeno profesor na Fakultetu političkih nauka Tuđmanovom savetniku Markici Rebiću. Beleži i Brunina i Markičina ispovedanja.

Ako su ta svedočenja autentična, mnogo toga je Bilandžić ponudio istoričarima i analitičarima. Mnogo je teza koje bi trebalo da se propitaju u arhivskim fondovima ili sličnim memoarima, dnevnicima.²¹ Tako piše (23. III 1967): „Tripalo, tada uz Bakarića najjači političar, vodio je po sugestiji Tita i Bakarića akciju smjene veće skupine ratnih vođa. On je stvarao svoju ekipu mladih političara.“²² Međutim, već nekoliko stranica dalje (januar 1969) piše da se Tito koleba: „Na prvoj sjednici IK CK SKH, Tripalo naš informira da je hrvatska konzervativna grupa (Gošnjak, Šašić, ne spominje Špiljka ali ga ne isključuje) 'napumpala' Tita, koji je uoči Nove godine doletio i pred Bakarićem, Blaževićem, Tripalom i Savkom napao nas (IK) da vodimo nacionalističku po-litiku, da napadamo federaciju, da se miješamo u poslove JNA, da likvidiramo

²⁰ J. Dinsbir, str. 196–197.

²¹ U javnosti su već dugo prisutni memoari Mike Tripala, Savke Dapčević Kučar i drugih aktera iz 60-ih i 70-ih.

²² D. Bilandžić, str. 61.

stare revolucionare itd. Bio je veoma ljut. Na kraju razuvjerali smo ga i on se povukao, rekavši da je opet dezinformiran.“²³

Bilandžić beleži iz tih prelomnih godina za Jugoslaviju da je 27. februara 1969. kao član IK tražio razgovor sa Bakarićem kako bi od njega dobio instrukcije za rad za osetljivo područje ideologije, medija i nauke, za koje je bio zadužen. „Radi se, naime, o tome da se u IK sve više govori kako je danas RH eksploatirana čak i više nego u Kraljevini Jugoslaviji te da velikosrpski hegemonizam ugrožava Hrvatsku“. Bakarić ga je posle ovoga podsetio da on nije bio njegov predlog, da su ga predložili Tripalo i Savka. Po njemu „politička kriza u Jugoslaviji je ozbiljna, ali ideje i prijedlozi za njeno rješavanje ne vode ničemu. Mi smo bili i jesmo za radikalno smanjivanje ekonomske i političke moći saveznih centara, ali uz uvjet da novi ljudi daju novi Program. Toga nitko nema. Nema ga ni Hrvatska. Savka je nešto napravila ali to još ne valja. Ovo što nude naši mediji (...) to je lupetanje, gore od onoga HSS-ovog prije rata. Parole su glupe (...) Žankovu akciju protiv nacionalizma ocijenio je negativno. Po Bakariću, taj bivši ministar prosvjete (...) izletio je pod utjecajem atmosfere u Beogradu gdje su se Srbijanci uplašili Albanaca na Kosovu, pa ako još i Hrvatska krene, nestade Jugoslavije. Inače, on vas u IK smatra nacionalistima.“²⁴

Važno je uočiti jedan pasus koji on ostavlja zabeležen po njegovom ponovnom dolasku u Beograd, gde je trebalo da utemelji Centar za društvena istraživanja, koji bi, između ostalog, osmišljavao reformu federacije: „Dvogodišnji angažman u Hrvatskoj bio je plodan (...) No, za mene najvažniji su bili uvidi, spoznaje i iskustva o današnjem društvenom životu Hrvatske. U Hrvatskoj dominira svijest o opasnosti od velikosrpskog hegemonizma u ekonomiji, kulturi (jezik) i politici. Nisam ranije poznavao to stanje svijesti jer sam sa 17 godina prišao NOBu formirao se u ratu 1941–45, a zatim 22 godine proveo u JNA i u saveznim institucijama.“²⁵ Primeri se nižu.

Mora izazvati pažnju to simplifikovano argumentisanje rasprostranjenosti antisrpskog raspoloženja u Hrvatskoj i antihrvatskog raspoloženja u Srbiji. Sam autor, možda i nehotično postaje kontradiktoran svedok. Možda je i sam deo nečega što bi se moglo nazvati društvena paranoja u jednom vremenu.

Bilandžić još jednom potvrđuje da je Josip Broz 1977. prekinuo dalju raspravu o srpknoj „Plavoj knjizi“, analizi za doradu Ustava, kako bi i Srbija postala funkcionalna republika. Tito nije hteo ponovo otvarati srpsko pitanje.

Drugi predstavnik hrvatske politike iz ovih vremena, koji za razliku od Bilandžića nije uspeo da se prestroji 1971, jeste stari policijski i bezbednosni kadar Josip Boljkovac. U sećanjima, koja je redigovao novinar Željko Krušelj,

²³ Isto, str. 72.

²⁴ Isto, str. 77.

²⁵ D. Bilandžić, str. 97, 105, 107, 124.

svedoči o mnogim važnim momentima i unutrašnjim odnosima u Hrvatskoj, Jugoslaviji i početkom građanskog rata. Boljkovac ponavlja svoju priču koja je u Londonu arhivirana još od 1992. godine, kako je počeo građanski rat u istočnoj Slavoniji. Istu priču je ponovio ne nedavnom suđenju Branimiru Glavašu za ratne zločine pred sudom u Zagrebu. Ona odudara od standardne „hrvatske priče“.

Akademik Dejan Medaković ne beleži kao političar, ali njegova zapažanja su plod istančanog osećaja za trendove u srpsko-hrvatskim odnosima. Njegovo porodično poreklo, koje pripada zagrebačkom političkom miljeu, višestruko je uticalo na njega. Sukobljavanja u vremenima kada to nije bilo poželjno u političkoj sferi, bujala su na kulturnom polju. Nekada su ona bila autentičan izraz malograđanskog nacionalizma, međutim često su ih podržavale ili instrumentalizovale republičke, partijske oligarhije. Tu je Medaković mogao da osluškuje, a i sam je bio učesnik pojedinih „afera“. Slobodna verska štampa, posebno *Glas koncila*, bila je takođe u fokusu njegove pažnje. Medaković i njegovi urednici pružili su čitaocima obilje novinskih isečaka, faksimila koji podsećaju na tragične trendove osamdesetih. Tu su npr. vruće rasprave o nazivu jezika u Ustavu SR Hrvatske u koje su se mešali i crkveni krugovi, komentarisanje Memoranduma, sastanaka u Francuskoj 7 i dr. Mnogi trendovi su nagoveštavali obnovu vremena Maspoka, još živog u sećanju građana.²⁶

Medaković prilaže faksimile iz hrvatskih novina koji analiziraju kretanja u Srbiji i daju interpretacije koje on zatim podvrgava analizi i nalazi malicioznosti sračunate na kvarenje odnosa.²⁷

Publicista Slava Đukić u svojoj najnovijoj knjizi dnevničkih beleški, komentara i razgovora sa savremenima daje prostora i starijim i novijim događajima iz korpusa srpsko-hrvatskih odnosa. Posebnu dragocenost, kao i u ranijim knjigama, daju snimke razgovora sa Markom Nikezićem, Mirkom Tepavcem, Dobricom Čosićem, Ivanom Stambolićem i drugim istaknutim političarima, urednicima i javnim delatnicima. Tu je slika vremena Maspoka i tzv. liberalizma u Srbiji, Titovo i Kardeljevo arbitriranje, ostrašćenost Mike Tripala i pojedinih hrvatskih političara, slučaj Tepavac. Nikezić i Latinka Perović, kao i drugi republički i savezni funkcioneri iz Srbije trudili su se da zauzdavaju srpsku javnost i da se ne izjednače sa provokacijama i optužbama sa hrvatske strane. Morali su nalaziti meru i u kontrolisanju štampe. S druge strane, „Tripalo je u Nikezićevom rukovodstvu video najveće protivnike: ‘Sve je to srpska kuhinja!’ govorio je. Nekadašnji predsednik omladine Jugoslavije, više godina stanovnik Beograda, oženjen Srpkinjom, nije sebe kontrolisao kad bi govorio o srpsko-hrvatskim odnosima. ... ‘Srbiju ćemo svesti između Užica i Beograda.’“²⁸

²⁶ D. Medaković, str. 211–212.

²⁷ *Isto*, str. 285–293.

²⁸ S. Đukić, str. 112.

Zapisi Dobrice Ćosića i dokumenta iz njegove lične arhive koja je prilagao, uključujući i delove policijskog dosija o sebi, koji je dobio kada je bio predsednik SR Jugoslavije, na mnogo mesta pominju srpsko-hrvatske odnose, posebno situaciju Srba u Hrvatskoj. Tu su njegove beleške o nesporazumima sa Krležom i Vidmarom, koje je Tito besprizivno podržavao. Još za Titovog vremena imao je probleme kao pisac oko štampanja svojih književnih dela kod hrvatskih izdavača.²⁹

Ćosić je bio veliki prijatelj sa dr Jovanom Raškovićem i čest gost preko leta u njegovoj porodičnoj kući. Njih dvojica su razmenjivala mišljenja, satima i danima. Neće biti pogrešno reći da je Rašković imao udela u formiranju stavova svog prijatelja. No, pored Raškovića tu su bila piščeva iskustva sa Krležom, političarima iz Hrvatske, kulturnim i javnim radnicima. On beleži svoje sumnje i skepse, strahove za budućnost države posle razgovora sa njima 70-ih i 80-ih. Upravo te slovenačko-srpske i hrvatsko-srpske debate u uskim krugovima učinile su da počne na Jugoslaviju da gleda kao na promašeni istorijski projekat i zemlju bez budućnosti.³⁰ Kao predsednik SR Jugoslavije morao se nositi sa otvorenim problemima RSK i drugim aspektima odnosa Hrvatske i treće Jugoslavije, npr. razgraničenjem na Prevlaci.

Kada se u septembru 1991. rasplamsao pravi rat, on piše: „U Hrvatskoj se vodi pravi, nacionalnom mržnjom motivisani rat: mržnjom ustaškom, hrvatskom, i mržnjom antiustaškom, srpskom. Hrvati se bore za nezavisnu državu, etnički očišćenu od Srba; Srbi se bore za nacionalna i građanska prava i svoju državu. Srbi, uplašeni obnovom ustaštva i njegove genocidnosti, bore se uz pomoć Jugoslovenske narodne armije, nepouzdana i slabo vođena, koja sve brže postaje samo srpska. Hrvati se bore uz sve jaču podršku Nemačke, Austrije i čitave Evrope (...) Za oba naroda ovaj rat je sudbonosan i koban. Pripremila ga je istorija. Počeo je on katoličkom militantnošću, Starčevićevom srbofobijom i antisrpskim demonstracijama u Zagrebu na početku ovog veka i trajao u oba svetska rata. Ovo je treći bratoubilački između Srba i Hrvata u XX veku. Ako smo uopšte braća. Ili se ubijamo baš zato što smo braća. Nije bilo razuma koji bi sprečio ovaj rat. Srbijom se razastro defetizam, nepoznat u nacionalnoj istoriji.“³¹

²⁹ D. Ćosić, *Piščevi zapisi* (1969–1980), (izdanje 2001), str. 277. Direktor „Otokara Keršovanija“ iz Rijeke ga je obavestio 3. avgusta 1977. da je IK CK SKH, pod pritiskom Račana, naredio da se obustavi štampanje devet piščevih romana. Politička ocena je bila da se radi o novom prodoru srpskog nacionalizma u Hrvatsku. Pisac se obratio CK SKH 7. avgusta pismom koje je priloženo (str. 278–279).

³⁰ *Isto*, str. 323–324: „Kod Đilasa su dolazili neki ljudi iz Zagreba i pozvali i njega i mene u Zagreb na razgovor o stanju u Jugoslaviji i hrvatsko-srpskim odnosima (1977 – M. B.).“ Videti takođe: *Piščevi zapisi* (1981–1991), str. 32, 37, 38, 365. Beleži novembra 1984. reči Tarasa Kermaunera: „Propala je Jugoslavija, Dobrice! Svršeno je sa Jugoslavijom, Dobrice!“ (*Isto*, str. 126–127).

³¹ D. Ćosić, *Piščevi zapisi* (1981–1991), str. 385.

Kao predsednik SRJ Ćosić 6. juna 1993. piše: „Od januara, u više razgovora, meni su Vens i Oven kategorički tvrdili da Evropska unija i Ujedinjene nacije neće dozvoliti odvajanje Republike Srpske Krajine od Hrvatske. Milošević to nije verovao; on je verovao da će se sudbina Republike Srpske Krajine rešiti po kiparskom modelu: etničkom podelom ostrva koju su izvršili Turci. U toj nadi zavaravan je srpski narod i podržavano nesposobno rukovodstvo Republike Srpske Krajine: verovalo se, da bez rata, referendumom po Vensovom planu, može sačuvati ta republika. Predlagao sam da se srpsko pitanje u Hrvatskoj integralno postavi, da Republika Srpska Krajina ne predstavlja sve Srbe u Hrvatskoj, da Srbi treba da povedu političke pregovore u okviru Hrvatske i traže političku autonomiju sličnu Alandu u Finskoj, o čemu sam se i sa Miloradom Pupovcem dogovarao; takvom alandskom autonomijom Srbi bi sačuvali svoje etničke prostore, nacionalna prava i identitet. Milošević bi svagda ignorisao moje predloge.“³²

Ovom pitanju dosta prostora je u svojim sećanjima posvetio Vladislav Jovanović. Manje emotivni od Ćosićevih lamentacija, suzdržanim, diplomatskim rečnikom kazani, a opet upečatljivi dati su primeri za istoriju dva naroda. Svoje memoare započinje osvrtom na delovanje premijera Ante Markovića i ministra spoljnih poslova Budimira Lončara, hrvatskih kadrova u Beogradu. Uočava da je Lonačar po formiranju srpskog ministarstva inostranih poslova preko odanih saradnika odmah nastojao da sve sazna. Za njega je eksplicitan u tvrdnji da je svojim aktivnostima kupovao vreme za secesionističke republike Sloveniju i Hrvatsku i za pridobijanje podrške u katoličkim i drugim zemljama.³³

On svedoči da je bio ministar politike o kojoj nije znao sve. Tako je povodom Republike Srpske Krajine vodio razgovore sa Zdravkom Tomcem i Mariom Nobilom u pauzi susreta Jeljcina, Miloševića, Tuđmana 16. oktobra 1991. u Moskvi. Navodi da se tada, na svoju ruku, zalagao za privremeno zamrzavanje statusa Krajine na deset godina kako bi se strasti ohladile, a potom sproveo referendum. Hrvatska strana nije imala razumevanja za takav predlog.³⁴

„Sa Miloševićem se nisam nikad o tome konsultovao“. On je RSK rešavao direktno sa Tuđmanom. „On mi nikada nije objasnio ni kako je došlo do odluke o formiranju RSK niti da li je i koliko on na to uticao, da bih mogao očekivati da će mi poveriti razloge o svom uzroku. Sa nedostatkom tih objašnjenja mogao sam živeti i delovati, ali mi je smetao vrlo grub postupak prema dr Milanu Babiću. (...) Nažalost ta nesimpatična osobina Miloševića kasnije će se više puta ponoviti u odnosima sa rukovodstvom RSK“³⁵ Na jednom mestu piše kako četiri godine nije bio na listi za dobijanje poverljivih informacija.

³² D. Ćosić, *Piščevi zapisi 1993–1999*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 10.

³³ V. Jovanović, str. 35.

³⁴ V. Jovanović, str. 57.

³⁵ *Isto*, str. 58–59.

Sa sastanka u Ženevi povodom Owen–Stoltenbergovog plana, beleži da je Tuđman bio veoma zainteresovan da ne izgubi Miloševića za partnera u rešavanju situacije: „Ističući da Muslimani hoće rat i da svoju politiku grade na uverenju da nema mira između Srbije i Hrvatske, Tuđman je insistirao na brznoj normalizaciji odnosa između dve zemlje (...) Smatra da je sređivanje hrvatsko-srpskih odnosa bitno za Balkan i da Muslimani nude Hrvatskoj zajednički rat protiv Srba“. Milošević je tada ponudio Hrvatima plan rešenja pitanja RSK u tri faze.³⁶

Kao ambasador SR Jugoslavije u OUN-u, svedoči o stalnim naporima Hrvatske da opstruira Jugoslaviju na mnogim pitanjima, kako oko statusa tako i drugima.

Rat u Bosni i Hercegovini

Gde je bio početak, pita se profesor Nikola Koljević, kada rata nije bilo na vidiku ni u (mnogim) ljudskim glavama.³⁷ „Mnoge činjenice, a pogotovo pojedinosti o ovom ratu u središnjoj republici bivše Jugoslavije dugo će ostati nepoznate, a neke možda zauvek (...) Jer nikada u istoriji veća propagandna mašina nije bila upregnuta u stvaranje takozvane 'percepcije' o srpskoj krivici za ovaj rat i nikada se nije toliko zataškavalo ono što je mnogim svedocima i učesnicima poznato (...) Ali od najznačajnijih činjenica i činilaca verovatno je najmanje poznata ona koja se odnosi na srpske pokušaje da do rata ne dođe. A ništa manje ni na spremnost da se on zaustavi, kada je već počeo, političkim sredstvima. O tome mogu da posvedočim.“³⁸

„Godina 1992. počela je grozničavo. Činilo se da je rat pred vratima a već je bio u kući. A mi smo se još nadali da ćemo ga izbeći.“³⁹ Koljević na više mesta izlaže hronologiju događaja, podseća na datume koje je prekrpio veo zaborava. Podseća na tok pregovora pod rukovodstvom Žozea Kutiljera koji su obećavali u početku, ali kojih se Izetbegović samo deset dana kasnije u Briselu počeo odricati i forsirati nezavisnost i međunarodno priznanje. Pokušaj da se mir sačuva, beleži Koljević, SDS je učinio 2. aprila po povratku predstavnika iz Brisela. Izdato je saopštenje da je nastavak Konferencije znak da je moguće demokratski izvršiti transformaciju Bosne: „Neophodno je da se shvati da je dogovor jedini put za obezbeđenje prosperitetnog života“ i da je „BiH na pragu haosa i građanskog rata“. Muslimanski deo Predsedništva proglasio je 4. aprila mobilizaciju, a 6. aprila je usledilo priznanje nezavisne BiH od strane EZ-a i SAD-a. Kao odgovor, 7. aprila proglašena je Republika Srpska. Dva dana kasnije

³⁶ *Isto*, str. 171.

³⁷ N. Koljević, *Stvaranje Republike Srpske, Dnevnik 1993–1995*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, knj. I, str. 44.

³⁸ *Isto*, str. 45.

³⁹ *Isto*, str. 171.

međunarodni predstavnik Sajrus Vens izjavljuje: „Odluke SAD i EZ o priznanju BiH nanele su štetu mirovnom procesu“. Slično piše *Washington Post* 12. aprila: „Preuranjeno priznanje Hrvatske, Slovenije i BiH bilo je greška.“ Koljević se seća da mu je lord Karington na njegove reči: „Ali sada je važno samo sprečiti rat“, odgovorio: 'Prekasno'. Tada sam shvatio da je sve uzalud – priznanja će dakle biti. Karington dodaje: 'Mejđžor je to već obećao Nemicima'.⁴⁰

Nikola Koljević prilaže u svojim dnevnicima mnoge dokumente u originalu i prevodu što im daje, svakako, dodatnu vrednost. Između ostalih, za ovaj početni period rata su važni tekstovi u medijima Žozea Kutiljera iz avgusta 1992. („Užas izazvan obmanom“)⁴¹ i intervju sa Dejvidom Ovenom iz proleća 1993.⁴² Kutiljero je u tekstu taksativno naveo razloge pregovora koje je vodio i zaključke od 18. marta koje su Muslimani prvo prihvatili, a potom nisu održali reč:

„Osamnaestoga marta u Sarajevu, ove tri strane su se dogovorile o kompletu ustavnih principa (...) Bosna i Hercegovina trebalo da postane nezavisna država sa unutrašnjom političkom strukturom sastavljenom od tri konstitutivne jedinice. Ove geografske jedinice bi bile geografski odvojene i nepovezane (...) One, naravno, ne bi bile etnički čiste (...) Postojeće granice Bosne i Hercegovine ostale bi nepovredive (...) Dva meseca nakon što je počeo rat u Bosni i Hercegovini, početkom aprila, sve tri stranke su i dalje izražavale svoju privrženost tim principima. (...) Muslimani, međutim, nisu održali svoju reč datu u junu. (...) Principi koje su tri stranke dogovorile sigurno nisu bili predviđeni kao fasada za podelu (...) Bez obzira na njegove proteste, bosanski predsednik Alija Izetbegović ovo zna.“⁴³

Oven u priloženom intervjuu podseća na greške sa priznanjem pre političkih dogovora i ispunjenih uslova. EZ se oglušila o mišljenja posrednika pa i nekih svojih članica. U jednom odgovoru Oven upozorava da se ne sme olako koristiti reč „agresija“, za jedan komplikovan građanski rat, kao i na činjenicu da srpski seljaci u Bosni poseduju 60 posto zemljišta, a da su im posrednici ponudili tri provincije koje pokrivaju samo 43 posto teritorija.⁴⁴

Vladislav Jovanović je još jedan od aktera koji je u svojim sećanjima ukazao na farsu oko referenduma za nezavisnost i na korene rušenja Kutiljerovog plana za Bosnu 1992. On piše da je mimo očekivanja Kutiljero uspeo da približi stavove tri strane i da se one saglase sa kantonalnim uređenjem BiH kao buduće nezavisne države. Svi su ga parafirali, a Kutiljero je tražio još nekoliko nedelja da ga doteraju. Milošević ga je među prvima javno podržao i najavio da će ga

⁴⁰ *Isto*, str. 174–175.

⁴¹ *Isto*, str. 176–177; *International Herald Tribune*, 15–16. Aug. 1992.

⁴² „The Future of the Balkans“, An interview with David Owen, *Foreign Affairs*, Spring 1993.

⁴³ M. Koljević, str. 176–177.

⁴⁴ *Isto*, str. 178.

jugoslovenska strana priznati i priznati nezavisnu kantonalnu BiH. Jovanović beleži da je „Karadžić u tom svom prvom diplomatskom krštenju pokazivao znakove izvesne nesamostalnosti i da je često telefonirao iz Lisabona, tražeći mišljenje i savet (...) Pošto nije uvek mogao da uspostavi vezu s Miloševićem, obraćao se meni (...) Tada mi nije bila poznata Miloševićeva taktika da 'nestane bez traga' kad god želi da izbegne da se o nečem izjasni.“ Naime bojavao se da Srbi možda ne podrže plan pa da krivica ne ostane na njemu nego da padne na Karadžića.⁴⁵

„Međutim, suprotno očekivanjima da će glavni problem za opstanak Sporazuma biti muslimanska strana, mina je došla odakle se niko nije nadao, od SAD! Naime, posle povratka Izetbegovića iz Brisela u Sarajevo, ambasador Cimerman je odjurio u Sarajevo. Našavši Izetbegovića nezadovoljnim sporazumom, upitao ga je zašto ga je onda potpisao i sugestivno primetio da je tvrdim stavom mogao dobiti više od toga.“ O ovome je ostao tonski zapis koji je prezentovao G. Keni, diplomata iz ambasade SAD-a koji je vodio zapisnik razgovora u Sarajevu.⁴⁶

Mada se ambasador Cimerman pokušao izvući u polemici sa Dejvidom Bajdnerom, izveštajem *New York Timesa* iz Washingtona,⁴⁷ kao i na stranicama svojih memoara, sam Kutiljero je još jednom, posle Dejtonskog sporazuma, javno ustvrdio da su Izetbegović i njegovi saradnici bili ohrabreni da puste plan niz vodu i da se bore za unitarnu Bosnu i Hercegovinu.⁴⁸

Zanimljiva su i svedočenja Jovanovića o retkim prilikama koje je imao da prisustvuje kada su tih prvih kritičnih meseci razgovarali Karadžić i Milošević, te o instrukcijama koje je poslednji davao. Jedna od takvih je situacija posle naredbe da se pripadnici JNA koji nisu rođeni u BiH evakuišu do 19. maja 1992. Na strah kod Karadžića da bi mogli biti napadnuti ne samo od suseda nego i od zapadnih

⁴⁵ Jovanović, str. 74.

⁴⁶ Jovanović, str. 75. Tonski zapis je objavljen u dokumentarnom filmu *Rat koji se mogao izbeći*, srpskog reditelja iz Njujorka Džordža Bogdanića.

⁴⁷ Steven L. Burg, Paul S. Shoup, *The War in Bosnia-Herzegovina. Ethnic Conflict and International Intervention*, New York – London, 1999, 2000, str. 113–115.

⁴⁸ U manje poznatoj reakciji na stranicama londonskog *Economista* Kutiljero je naveo sledeće: „Sir - In your article (Nov. 25th), you say that in February 1992, before the war had started, Lord Carrington and I 'drafted constitution that would have turned the country into a confederation of Swiss-type cantons. The Muslims refused to accept what they considered to be the disintegration of Bosnia.' Not quite. After several rounds of talks our 'principles for future constitutional arrangements for Bosnia and Herzegovina' were agreed by all three parties (Muslim, Serb and Croat) in Sarajevo on March 18th 1992 as the basis for future negotiations. These continued, maps and all, until the summer, when the Muslims reneged on the agreement. Had they not done, the Bosnian question might have been settled earlier, with less loss of (mainly Muslim) life and land. To be fair, President Izetbegovic and his aides were encouraged to scupper that deal and to fight for a unitary Bosnian state by well-meaning outsiders who thought they knew better. Jose Cutileiro, Secretary-General Western European Union, Brussels“, *The Economist*, 9–15. Dec. 1995, rubrika *Letters*.

sila Milošević je odgovorio: „Pa neka vas napadnu. Vi nikoga ne napadate, već samo branite svoj teritorij!“⁴⁹

Kao obavešten svjedok, na mnogo mesta u svojoj knjizi Jovanović navodi da je strategija Muslimana bila produženje rata i nastojanje da za svoje interese uvuku u sukob zapadne sile.⁵⁰

Piščevi zapisi Dobrice Ćosića, posebno iz vremena kada je bio predsednik SR Jugoslavije i kada su mu kroz ruke prolazila državna dokumenta, često sa oznakom državne tajne, imaju posebnu težinu kao izvor za devedesete. Vidimo da je sam u mnogim svojim istupima pred svetskim forumima i u razgovorima sa državnici pokušavao u slučaju BiH da ukaže na proste činjenice i hronologiju otpočinjanja krize i rata. Sve to bilo je u suprotnosti sa većinskim stavom svetskih medija i izjavama zapadnih državnika. Kao da mu je bilo laknulo kada je 13. aprila 1993. preko obaveštajnih službi došao u posed izveštaja generala Moriona upućenog štabovima OUN-a u Zagrebu i Beogradu: „Ono što svakodnevno govorim stranim diplomatama i novinarima, a što oni tobože ne znaju, potvrđuje komandant Unprofora, francuski general Filip Morijon (...) Uveren sam da će borba za istinu o bosanskom ratu trajati dugo i posle rata.“

Prema tom izveštaju, Morion je kao glavne ciljeve snaga lojalnih Izetbegoviću naveo: „1. zadržavanje naklonosti svetskog mnjenja na njihovoj strani, 2. povezivanje Sarajeva sa glavnim snagama u centralnoj Bosni i 3. prekid izolacije grada. Da bi ostvarile ove ciljeve, snage bosanskog predsedništva planiraju: (A) da učine sve što je potrebno da bi Srbe ocrneli u očima sveta (...) General Morion konstatuje da Srbi obično ne iniciraju napade na Sarajevo već odgovaraju na napade, a da su Muslimani veoma vešti u manipulaciji izveštajima u vlastitu korist, tako da izgleda da su Srbi uvek agresori. Kao primere akcija preduzetih sa ciljem satanizacije i optuživanja Srba između ostalih, general Morion navodi:

- Decembra 1992. godine, u vreme održavanja pregovora u Ženevi, Srbi su obustavili artiljerijska dejstva po Sarajevu. U tom periodu muslimanske snage su pojačale minobacačku vatru i izvršile seriju napada sa namerom da isprovociraju srpsku stranu i iskoriste da bi se Srbi optužili za ofanzivu. Tih dana su muslimanske snage namerno bombardovale transformatore u Bačevu kako bi obustavile snabdevanje Sarajeva strujom i vodom i za to okrivile Srbe, a radi pridobijanja simpatija sveta, ovu taktiku su primenjivale u velikom broju slučajeva.
- U dane pravoslavnog Božića, početkom 1993 godine, muslimanske snage su u dva navrata artiljerijom dejstvovala po objektu u kojem je smešten istureni štab UN i po više lokacija snaga UN u Sarajevu, za šta su takođe nastojali da optuže Srbe.

⁴⁹ Jovanović, str. 79.

⁵⁰ Jovanović, str. 87, 168, 171.

– I pored toga što je 22. 2. o. g. proglasilo jednostranu obustavu vatre, Predsedništvo BiH je naredilo ofanzivna dejstava protiv Srba, a nakon dogovorenog primirja 3. 3. o. g. muslimanske snage su pojačale snajpersku vatru, sve sa ciljem da isprovociraju dejstva srpske strane i optuže je za kršenje dogovorenog primirja.“

U izveštaju se navodi da su potvrđena ranija saznanja da je general Morion bio zarobljen u Srebrenici i da je celokupno njegovo angažovanje oko evakuacije Muslimana iz Srebrenice posledica ucene muslimanskih ekstremista. Takođe se navodi da se u izveštaju Komande VAMSS-a iz Beograda poslate 13. 3. u MSSS u Zagreb poimenično navode izveštaji posmatrača na jugoslovenskim aerodromima da tih dana nije bilo nikakvih letova koji se mogu dovesti u vezu sa borbenim letovima iznad Srebrenice za šta se optužuje SRJ.⁵¹

Svedočenja N. Koljevića, D. Ćosića i V. Jovanovića su svakako najvažnija dopuna našim znanjima o procesu međunarodnog pregovaranja koje je trajalo od 1992. do sklapanja Dejtonskog sporazuma 1995. Često usamljeni pred „međunarodnom zajednicom“, ovi pregovarači su prolazili kroz tmurna i neizvesna stanja, ograničenih vidika, tek sa pretpostavkama o namerama druge strane, ubeđivali su jedni druge u ispravnost svojih gledišta. Tu su i svađe, taktičke igre, ali i postojanost i hrabrost.

Ova svedočenja daju mogućnost da se ukrštaju sa onima domaćih aktera (Momir Bulatović) ili stranih posrednika koja su ranije objavljena i komentarisana.

Otvaranje i rešavanje kosovskog pitanja

Pitanje Kosova u vertikali najviše je prisutno u beleškama Dobrice Ćosića, a slika hrvatskog pogleda kod Dušana Bilandžića. Kod ministra Vladislava Jovanovića ima niz upečatljivih detalja iz vremena pre i posle Ćosićevog predsedničkog mandata. Oba aktera su na vreme otkrila tendencije u tzv. međunarodnoj zajednici koja je počela koristiti albansko pitanje kao sredstvo pritiska u jugoslovenskoj krizi, a potom, njegovu drastičnu instrumentalizaciju krajem 90-ih.

Svedočenja Jiržija Dinsbira, kao specijalnog izaslanika na Balkanu 1998–2001, važna su dopuna. Dinsbir je bio u prilici da upoređuje neprincipijelno držanje dominantnih sila prema albanskim težnjama. Upravo iz upoređivanja albanske strategije i taktike na teritoriji dve republike, Srbije i Makedonije, on izvlači zaključke ili to prepušta da čitalac sam učini na osnovu informacija iz prve

⁵¹ D. Ćosić, *Piščevi zapisi (1992–1993)*, Beograd, 2004, str. 332–336. O sličnim aktivnostima svedočio je general Majkl Rouz pred kamerama BBC-ja, u okviru programa *Panorama*.

ruke koje mu ovaj diplomata nudi. Čitalac će se svakako setiti da je Miloševićeva ili Čosićeva vlast bila ograničena na Srbiju i nije uticala na Makedoniju.

U našim ranijim radovima smo ukazali na literaturu i pristupe u „tumačenju“ kosovskog pitanja, hronologiju razvijanja trendova u tom pisanju gde su pojedini autori zaboravili vlastite radove u periodu posle pobune 1981. do 1986, da bi potom okrenuli novi list.⁵² Dakle, na ovom mestu ukazaćemo samo na neke činjenice, kakva je npr. permanentno odbijanje da se prihvate pregovori i mirna koegzistencija na osnovu priznanja suvereniteta Srbije i SR Jugoslavije od strane albanskih političkih predstavnika. Takođe, nekoliko primera koji ilustruju promenu držanja međunarodnih činilaca.

Ministar Vladislav Jovanović navodi ultimatum SAD-a u decembru 1991. Predsednik Buš poslao je lično pismo posvećeno Kosovu i Metohiji. Pismo je bilo puno iskrivljenih ocena i sadržavalo pretnju da će SAD vojno intervenisati ako na Kosovu dođe do dramatičnog razvoja krivicom Srbije. Deo odgovornosti za ovakvo viđenje stvari snosio je nedvosmisleno američki ambasador u Beogradu. Cimermanu pripada bar polovina zasluge za njegovu neuspešnu misiju u Srbiji. U političkim zaključivanjima prilično šematizovan i krut, da je postupao taktičnije pretpostavljajući vlast opoziciji, a ne obrnuto, mogao je Miloševićeve prirodne i lične afinitete prema SAD-u i poslovnosti američkog naroda da okrene u korist svoje zemlje a ne da sve učini da ga od njih udalji. Jovanović mu zamera da u memoarima ne vidi sebe i svoj ideo, a da se prepušta neskrivenoj mržnji.⁵³

Slične opaske o Cimermanu dali su podsekretar Milivoje Maksić i ambasador profesor Ivo Visković u predgovoru odnosno pogovoru srpskog dopunjenog izdanja Cimermanovih memoara.⁵⁴

Sa stranica Jovanovićevih memoara vidimo da se on kao ministar zalagao za više inicijative sa jugoslovenske strane kako ne bi uvek bili u poziciji da odgovaraju na tuđe predloge i ponude. Sastavio je predlog za aktivnu politiku i nepristajanje da se pitanje Kosova internacionalizuje tokom Konferencije u Londonu i program hitnih akcija vlade Republike Srbije na Kosovu, u Sandžaku i Vojvodini.⁵⁵ Bulatović i Milošević nisu imali načelno ništa protiv, ali je akcija koja se počela razvijati zastala posle bojkota albanskih prvaka. Zanimljivo je, opaža Jovanović, da KEBS zamrzava članstvo SRJ a traži prisustvo upravo u tim oblastima.

Milošević je, u više prilika, govorio pred ministrom oštro i negativno o delovanju pojedinih Srba na Kosovu, sumnjivih stručnih kvaliteta koji su prigr-

⁵² M. Bjelajac, „Kontroverze o savremenoj istoriji Kosova“, *Pisati istoriju Jugoslavije. Viđenje srpskog faktora*, INIS, Beograd, 2007, str. 397–429.

⁵³ V. Jovanović, str. 70.

⁵⁴ Voren Zimmerman, *Poreklo jedne katastrofe. Jugoslavija i njeni rušitelji*, DANGRAF, 2003, str. IX–XXIV i str. 175–180.

⁵⁵ V. Jovanović, str. 112, 130–134.

bili funkcije, pa i po nekoliko, što je izazivalo gnev ne samo lojalnih Albanaca nego i većine Srba. Tu samokritičnost Jovanović je doživljavao kao ohrabrujuće znakove. Te znakove je video i u spremnosti Miloševića na prepuštanje opština Albancima, ali tako da se ugrade mehanizmi zaštite za Srbe od majorizacije.⁵⁶

Veliki je broj primera iz kojih se vidi da Albanci, imajući podršku sa strane, bojkotuju sve pokušaje mirnog rešavanja problema. Oni ih provociraju ali žele da ih ultimatumima rešavaju njihovi prijatelji iz međunarodne zajednice.

Albanci ne samo da odbijaju Miloševića, koji je smanjio ustavne ingerencije pokrajina, već i Dobricu Ćosića, Milana Panića i strane predstavnike koji se zalažu za dijalog. O tome svedoči i Ćosić: „Albanci bojkotuju sva moja i Panićeva nastojanja da političkim dijalogom rešavamo zajednička pitanja i ostvarimo im sva prava koja predviđa KEBS. Oni su se ukopali u separatističke rovove i u opstrukciju prema svim pravima koja imaju; odbijaju svaki naš pokušaj da započnemo razgovor i pregovor. (...) Poslao sam u Prištinu tri ministra – Varadija, Grubača i Ivića da pokušaju da uspostave dijalog sa Rugovom, Ćosjom i drugim albanskim vođama. Znam da oni od republike neće ništa manje. I Panić je odlučio da ide na Kosovi i razgovara sa Rugovom i ostalim šiptarskim vođama. On veruje da će se sporazumeti s njima.“⁵⁷

„Zatražio sam nemačko (...) angažovanje kod albanskih vođa da izađu na parlamentarne izbore na kojima bi dobili trideset i pet poslanika, čime bi u novoj Skupštini postali moćan parlamentarni činilac i mogli u višestranačkom parlamentu da budu i odlučujući faktor u kriznim stanjima. Kroborg (Ginter, pomoćnik Kinkela – M. B.) se složio s mojim predlogom i da će otići u Prištinu na razgovor s Rugovom i kompetentnim Albancima i nastojati da ih ubedi da izađu na izbore 17. novembra.“⁵⁸

Kroborg nije uspeo u svojoj misiji (da li je i pokušao – M. B.). Obavestio je profesora Svetozara Stojanovića, Ćosićevog savetnika, da je zadovoljan razgovorima koje je vodio sa predsednikom SRJ, ali da su Albanci odbili njegov predlog da izađu na izbore. „Propala je i ta mogućnost da stupimo u politički dijalog s Albancima. Očekujem da će Kroborg preneti Kinkelu našu spremnost na saradnju sa Nemačkom. A u tom smeru aktivno deluje i moj specijalni izaslanik, profesor Zoran Konstantinović.“⁵⁹

Posle Ćosića, Albanci ponovo odbijaju Miloševića. Medijska blokada i satanizacija Jugoslavije ide im na ruku. Oni se opredeljuju za ulogu „žrtve“ i onda kada pokreću terorističke akcije i kada razvijaju separatističku gerilu. Svi u svojim beleškama i memoarima pominju totalnu medijsku blokadu i nemogućnost protivakcije.

⁵⁶ V. Jovanović, str. 134.

⁵⁷ D. Ćosić, *Zapisi 1992–1993*, str. 168–169, zapisi pod 11. i 13. oktobrom 1993.

⁵⁸ *Isto*, str. 201, zapis od 15. novembar 1992.

⁵⁹ *Isto*, str. 202, zapis od 16. novembar 1992.

Na kraju, Jovanović beleži upozorenje tadašnjeg ruskog ambasadora u OUN-u Lavrova da nas Rusija neće braniti u slučaju NATO napada. Ogoljenu informaciju Jovanović je razumeo kao nedvosmilenu poruku Moskve, koja izgleda nije imala dobre kontakte sa Borislavom Miloševićem, Slobodanovim bratom, koji je tada bio ambasador u Moskvi. Čim je dobio informaciju od Lavrova, Jovanović ju je hitno prosledio u Beograd.⁶⁰

Posle svega, farse u Rambujeu, Račka, Miloševiću nije ostalo ništa nego da brani SRJ 1999, primećuje Jovanović. On je čvrst u zaključku i svima poručuje da sukob na Kosovu nisu izazvala poništena ljudska prava već oružani secesionizam.⁶¹

Posle ulaska snaga NATO na Kosovo i uspostavljanja UNMIK administracije juna 1999, u medijima, pa i na međunarodnim forumima došlo je do sistematske i orkestrirane medijske blokade. Mogla je proći samo poželjna slika jer je valjalo opravdati ceo poduhvat – rat.⁶²

Ilustrovano rečima Jiržija Dinsbira, dok je portparol Stejt departmenta Džejms Rubin podjednako optuživao i Srbe i Albance za posledice marša više desetina hiljada Albanaca na severnu Kosovsku Mitrovicu sa ciljem nasilnog zauzimanja tog dela, Kušner je optužio samo Srbe. Dakle Srbi su bili krivi za žrtve i na strani KFOR-a (16), koji je pokušao da zaustavi Albance, među samim Albancima (5) i među Srbima (17). „Mitrovica mu je kvarila sliku misije, jer je onemogućavala ispunjavanje njegovog plana koji je on nazvao ‘Mitrovica – strategija koegzistencije’.“⁶³

Tako u senci medijske pažnje i izveštaja ostaje ranjavanje devetoro srpske dece od bombe koja je bačena na igralište iz kola u prolazu (Obilić), zaletanje kolima u decu koja se igraju gde je četvoro povređeno a jedno poginulo (Skulanovo), ubistvo odraslog Srbina (Vučitrn), više Albanaca koji nisu po volji ekstremista i mafijaša, u svega nedelju dana krajem leta 2000. godine. Nema ni pomena o pokušaju miniranja manastira Dečani, koji je posle toga opasan žicom i zaštitnim vrećama.⁶⁴

Možda, ipak, Dinsbirova svedočenja o prilikama u Makedoniji najviše obelodanjuju albansku strategiju koju je primenjivala ne samo OVK na Kosovu nego i takozvane umerene struje radeći ka istom cilju – Velikoj Albaniji. Vidimo nemoć makedonske države pod pritiskom međunarodne zajednice, koja prihvata lažna obećanja albanskih vođa kao gotovu stvar, farsu oko razoružavanja lokalne OVK, nastavak kršenja dogovorenog, žrtve na strani državnih organa,

⁶⁰ V. Jovanović, str. 288–289. On je državnom vrhu podneo kasnije Skicu za naš globalni plan o rešavanju jugoslovenske krize (str. 179–182).

⁶¹ *Isto*, str. 285.

⁶² *Isto*, str. 323.

⁶³ J. Dinsbir, str. 196.

⁶⁴ *Isto*, str. 211.

sto hiljada izbeglica, ovog puta Makedonaca, koji ne mogu ni posle prinudnih ustavnih promena da se vrate kućama, vidimo 37 opština u kojima ne može da se uspostavi suverena makedonska vlast, tj. da uđu legalne, etnički mešovite makedonsko-albanske snage. Građani, sada jedne druge balkanske države, a ne Srbije, ne mogu ni pod zaštitom međunarodnih snaga da običu svoje napuštene kuće. Svedoči Dinsbir o rušenju najstarijih pravoslavnih svetinja, manastira iz XIV veka sa crkvom iz VIII veka (Lešak), crkve Sv. Đorđa iz XIX veka kraj Tetova i dr. Jedna etnička manjina i dalje sprovodi teror i nameće politički cilj oružjem. „Međunarodna zajednica“ povremeno preti uskraćivanjem podrške Albancima i to je sve. U slučaju borbi na jugu Srbije 2001. godine, vidimo, ipak se prihvata angažovanje vojske Jugoslavije i policijskih snaga Srbije kao jedinog respektabilnog i stabilizirajućeg faktora.⁶⁵

O ulozima i ličnosti Slobodana Miloševića

Svi memoari i dnevnik koji smo u ovom izboru konsultovali predstavljaju nove priloge za biografiju Slobodana Miloševića. Mnogo je opštih mesta, ali i veliki broj onih gde se pokušava sagledati njegov psihološki i državnički profil, njegov odnos prema ljudima i događajima, osetljiva granica između motiva njegovog delovanja – državni interes kako ga je on shvatao ili njegov lični tj. očuvanje lične vlasti. Pisci memoara ili beležaka ne gube iz fokusa njegovu suprugu, Mirjanu Marković i njen uticaj, kao i njene partije (JUL).

Prostor dozvoljava tek iznošenje nekoliko provokativnijih pogleda.

Vladislav Jovanović, koji svedoči o psihološkom profilu, ali i o privatizovanju spoljne politike iza leđa drugih državnih organa, navodi: „Mislím da su tadašnji i kasniji zapadni pregovarači još tada uočili Miloševićevu nedoslednost u odbrani svojih početnih čvrstih stavova i da su tome prilagođavali svu buduću taktiku i strategiju pregovaranja sa njim. On im je nehotice još tada dao do znanja da pod većim pritiskom i ultimativnim pretnjama može da popušta do napuštanja prvobitne pozicije u nekom spornom pitanju. Budnom oku iskusnih zapadnih pregovarača ta njegova osobina nije mogla da ostane neprimećena“ (3. avgust 1991, povodom dolaska trojke EZ): „Ostaje nam utisak da je to Ahtisari odlično upotrebio u junu 1999.“⁶⁶

Milošević je, zapaža Jovanović, na trenutke gubio borbenost i inventivnost, delovao rezignirano. Davao je mnoge koncesije za mrvíce. Iz dnevnika Jovanovića vidi se da Milošević radi na svoju ruku, pravi sam kombinacije i prima bez ministra ključne strane faktore. „Što više popušta to je Zapad bezobzirniji“.⁶⁷

⁶⁵ *Isto*, str. 270–273.

⁶⁶ V. Jovanović, str. 34.

⁶⁷ V. Jovanović, str. 100, 200–207.

Međutim, on je nekada borac koji, uz spremnost da napusti sastanak, primorava sagovornike da priznaju da zastupaju „lični stav“, a ne stav zajednice koja ih je poslala.⁶⁸

Jovanović je bio svedok Ćosićevih pokušaja da „preobradi“, „prevaspita“ Miloševića. I jedan i drugi su mu pokazivali kopije njihove indiskretne prepiske. Ćosić je, možda pod uticajem svog komšije, britanskog ambasadora ili svog okruženja, hteo Miloševića da izvuče iz njegovog rova, ili da mu preuzme primat. Ćosić je po Jovanoviću izabrao pogrešan put. „Na Miloševića se moglo samo uticati poverenjem i manjim koracima, a nikako frontalnim napadima. (...) Količina Miloševićeve tolerancije je bila mala. Formiran je u netolerantnom i samoupravnom komunističkom okruženju, a njegov kruti mentalitet i arogantna inteligencija teško su se otvarali za istinski dijalog i borbu mišljenja kao puta ka najboljem rešenju problema. Ali on nije bio nepromenjiv za šta je već bilo praktičnih potvrda (...) Nacionalnim interesima Srbije i Srba u većini dao je prednost nad ideloškim konsideracijama. (...) U razgovorima i pregovorima sa stranim sagovornicima nastupao je pragmatski a ne dogmatski. Iskreno je želeo da sa SAD imamo normalne i po mogućstvu prijateljske odnose.“⁶⁹

Miloševićeva emocionalna struktura složenija je od njegovog ideološkog nasleđa. Možda „odgovarajućim psihološkim prilazom i pokazivanjem razumevanja za emocionalnu stranu njegove ličnosti, moglo se nekad više postići od ideološkog sukobljavanja“, piše Jovanović.⁷⁰

Milošević je bio sklon da više veruje prijateljskim strancima nego najbližim saradnicima, o čemu svedoče njegovi razgovori u „četiri oka“ sa Vensom, Tuđmanom, Ovenom, Kozirjevom, Radmanom, Frejzerom, Holbrukom. Lišen mogućnosti savetovanja ili razmene mišljenja sa saradnicima, kritične odluke je donosio sam. Za razliku od njega njegovi sagovornici u „četiri oka“ bili su samo fizički sami, jer su se i pre i posle takvih susreta sa Miloševićem konsultovali sa svojim savetnicima i razmenjivali mišljenja sa svojim pretpostavljenima. Nejednakost u pripremama za susrete i u broju konsultovanih lica za donošenje odluka je bila frapantna. Piramida njegove vlasti i zaziranje od drukčijeg mišljenja, sprečavali su ga da se zaštiti od rizika i preuzimanja isključive odgovornosti za niz najvažnijih odluka u vezi sa nacionalnim i državnim interesima.⁷¹

Mnogo je detalja koje navodi ministar Jovanović. Pominje Miloševićevu naivnost oko suštine ICTY, ideje Larija Iglbergera.⁷² Tu je i u više navrata zapitanost o **stepenu uticaja supruge Miloševića** na političke odluke. Piše o Mirinim intrigama, pripremanju JUL-a, pribegavanju praksi da se samo

⁶⁸ *Isto*, str. 46.

⁶⁹ *Isto*, str. 85–86.

⁷⁰ *Isto*, str. 86.

⁷¹ *Isto*, str. 185.

⁷² *Isto*, str. 163.

obaveštava Glavni odbor SPS-a, a ne i konsultuje.⁷³ Vladislav Jovanović svedoči o razlikama i rezervama prema Miloševiću.

Dobrica Ćosić prati Miloševića od njegovog političkog uspona. Podozriv je i ne pridaje mu značaj. Tek posle poteza na ustavnim promenama, spreman je da mu pokloni poverenje. Nije prošlo dugo, on je ponovo rezervisan i razočaran. Prima se uloge predsednika ne bi li ga umirio ili politički izolovao. Sa darom za zapažanje u svojim beleškama daje primere njegove lakomisenosti u trenucima ozbiljnih međunarodnih zaoštavanja, njegove sklonosti da se ne vode službeni zapisnici na osetljivim razgovorima kako ni zaključci ne bi mogli biti formulisani. Manipulisanje medijima, korišćenje pojedinaca iz opozicije, upotreba SDB-a, uzurpacija SDB-a Jugoslavije od republičkog MUP-a, njegove čistke u vojsci i niz drugih situacija koje daju sliku lidera Srbije. Milošević, držeći većinu poluga vlasti, taktičar, skloniće pisca predsednika. Ćosić postaje njegov oštar kritičar videći u njemu prepreku rešavanja problema, ali s druge strane nema dobro mišljenje ni o opoziciji. „Naduveni i sujetni autokrata, da bi sačuvala svoj narušeni autorite, vrlo često i drsko laže, što inostrani političari odavno znaju. On se ni sa kim ne savetuje; nema poverenja ni u koga osim u svoju ženu i možda u Branu Crnčevića i Milorada Vučelića (...) On se uporno nadmeće sa mnom bez ikakvog pravog razloga, jer ja ga ne smatram svojim suparnikom.“⁷⁴

Njegov izraz, nekoliko meseci kasnije, postaje još ostrašćeniji: „Sve što se zbivalo i zbiva u Srbiji, pokazuje da je taj Slobodan Milošević samoživac i vlastoljubac kakvog nismo imali u svojoj političkoj istoriji. Sa svojom ženom predstavlja podliji supružnički par u politici od para Čaušesku. (...) Supružnici Milošević – Marković su licemeri, demagozi, lažovi, oni će svojim 'socijalizmom' survati Srbiju u bezizlazno nazadnjaštvo i bedu.“⁷⁵ Ovo je pisano u mesecima najveće inflacije koju je do tada svet poznavao.

Knjige publiciste Slavoljuba Đukića o srpskom predsedniku Miloševiću i njegovoj supruzi Mirjani Marković postale su nezaobilazni izvori za sve radove, domaće i strane, koji su obrađivali savremenu srpsku istoriju i njenog lidera.⁷⁶ Na stranicama njegovih novih memoarskih svedočenja prepoznajemo odakle je crpeo izvore, u kom stepenu im je poklanjao poverenje. Pored vlastitih analiza, uključuje viđenja brojnih savremenika. Ograničimo se u ovom segmentu, na jednu od važnijih hipoteza: „Haška optužnica mu pripisuje genocidnu politiku i ideju o stvaranju Velike Srbije. A on, zapravo, nije imao nacionalni program, niti se time bavio. Dok su Slovenci, Hrvati, a pogotovo Albanci imali oformljene

⁷³ *Isto*, str. 50, 51, 165, 169.

⁷⁴ D. Ćosić, *Zapisi 1992–1993*, str. 323.

⁷⁵ D. Ćosić, *Zapisi 1993–1999*, str. 27, zapis 11. novembar 1993.

⁷⁶ Slavoljub Djukić, *Kako se dogodilo vođa*, Beograd, 1991; *Isti, Između slave i anateme*, Beograd, 1994; *Isti, On, Ona i mi*, Beograd, 1997; *Isti, Kraj srpske bajke*, Beograd, 1999; *Isti, Milošević and Marković: A Lust for Power*, McGill University Press, Montreal, 2001.

nacionalne programe, a to je stvaranje samostalnih država, Srbi su se više (...) i pre pojave Miloševića, najviše iscrpljivali u borbi za vlast. Iako je Milošević oduševljeno prihvaćen kao lider 'svih Srba', sve je to bilo samo dnevna politika, a ne osmišljeni nacionalni program. On je brinuo o prekodrinskim Srbima, ulio im je samopouzdanje i borbeno raspoloženje, pomagao ih oružjem, hranom, vojskom i paravojnim formacijama. No ta briga je išla samo do granice koja, u datom trenutku, ne ugrožava njegovu vlast.⁷⁷

Đukić konstatuje: „Pobuna na Kosovu, koja je imala za cilj sprečavanje iseljavanja Srba i promenu ustavnog položaja Republike, pretvorila se u političko orgijanje, sa parolama koje su izazivale zebnju u Jugoslaviji i svetu (...) I dok je sve u žaru pobeda, oko Srbije se stvarao obruč. Strana štampa predstavljala je Miloševića 'kao zakasnelog boljševika, despota', koji u predvečerje sumraka 'realnog socijalizma' uvodi nacional-komunizam. Mitinzi su upoređivani sa ksenofobičnim nasilničkim gomilama nekadašnjih totalitarnih režima, a narod je poistovećivan sa vođom. Milošević to nije želeo da vidi, a nije ni mario za mišljenje sveta. U jačanju leaderskog položaja gubio je svaku meru i političku uzdržanost je smatrao kukavičlukom i slabost.“⁷⁸

Iz lokalne perspektive Miloševića takođe vide kao zakasnelog staljinistu – „Mali zadocneli Staljin“, kako ga je okarakterisao Moma Marković.⁷⁹

⁷⁷ S. Đukić, str. 579–580, o Kardeljevim pogledima iz 1958. na str. 199. O tome koliko su pojedini nacionalni programi bili stari, stariji od čuvenog „Memoranduma“ ili pojave S. Miloševića više videti u radovima Darka Hudelista, generala Marjana Kranjca i dr.

⁷⁸ S. Đukić, str. 292–293.

⁷⁹ *Sećanje i komentari. Dnevničke beleške Dragoslava-Draže Markovića* (priredio Miroslav Marković), Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 18, zapis za 1. novembar 1987. Taj zaključak je izveden iz načina na koji su u Beogradu vršene čistke političkih ljudi.